

Elza İSMAYILOVA*Xəzər Universiteti**e-mail: elzaxanim@yahoo.com*

**“KOROĞLU” DASTANINDA QILINC MOTİVİ
(Azərbaycan və Türkiyə variantları əsasında)**

Elza İsmailova

**THE MOTIVE OF SWORD IN ‘KOROGHLU’ EPIC
(Based on Azerbaijani and Turkish versions)**

Summary

The article deals with the sword motif in the Azerbaijani and Turkish texts of the epic “Koroghlu”, which has a special place in folklore of many Turkic peoples. There it is talked about Koroghlu’s sword – ‘Misri’, it is brought to attention that the history and the fate of this sword caused controversy, and it is emphasized on the etymology of the word ‘misri’.

It is shown in the Azerbaijani and Turkish texts of the ‘Koroghlu’ epic that it is used the same weapons, the same combat instruments, the similar of the weapon motifs in these two texts. Those reasons are proof that Turkic and Azerbaijani peoples are culturally and identically same nations.

Keywords: sword, weapon, Azerbaijan, Turkey, motive, Koroghlu, epos

Елза Исмаилова

**МОТИВ МЕЧ В ЭПОСЕ «КЕРОГЛУ»
(На основе азербайджанской и турецкой версий)**

Резюме

В статье рассматривается мотив меча в азербайджанских и турецких текстах эпоса «Кероглу», который занимает особое место в фольклоре многих тюркских народов. Там говорится о мече Кероглу – «Мисри», внимание привлечено к тому, что история и судьба этого меча вызвали противоречия, и это подчеркивается этимологией слова «мисри».

В азербайджанских и турецких текстах эпоса «Кероглу» показано, что в этих двух текстах используется одно и то же оружие, боевые инструменты, аналогичные мотивы оружия. Эти причины являются доказательством того, что тюркский и азербайджанский народы культурно и идентично одними народами.

Ключевые слова: меч, оружие, Азербайджан, Турция, мотив, Кероглу, эпос

Açar sözlər: qılınc, silah, Azərbaycan, Türkiyə, motiv, Koroğlu, epos

Məsələnin qoyuluşu: “Koroğlu” dastanının Azərbaycan və Türkiyə mətnlərindəki qılınc motivi tədqiqatə cəlb edilmişdir.

İşin məqsədi: “Koroğlu” dastanının Azərbaycan və Türkiyə mətnlərindəki qılınc motivini əsaslı şəkildə araşdırmaq və bu məsələ ilə bağlı bir sıra mülahizələrə aydınlıq gətirməkdir.

Türk millətinin həyatı, tarixi və qəhrəmanlıq abidəsi olan dastanlarımızdan da görünür ki, türk hərəb sənətinin çox qədim və zəngin bir tarixi vardır. Türk at belində doğulmuş, at belində yurdunu qoruyaraq öz tarixini yazmış, at belində də ölmüşdür. Anadan əsgər doğulan türklər tarixə səhnə olan savaşlarda öz qəhrəmanlığı və cəsəratı ilə ad almış, Vətən, Yurd, Millət və Namus yolunda, hər qarış torpağı uğrunda qan tökmüş, yurdunu qoruyaraq gələcək nəsillərə ötürmüşdür.

Tarix boyunca bir döyüş aləti olan qılıncın türk sənətindəki yeri və əhəmiyyəti başqa sənət əsərlərindən fərqlənmişdir. Qəhrəmanlıq mücəssəməsi qılıncı ilə bağlı Azərbaycan və türk dillərində bir çox atalar sözləri yaranmışdır. Qılınc haqqında hər iki dildə bənzər olan atalar sözlərindən bir neçəsini örnək kimi diqqətinizə çatdırırıq:

Türk atalar sözlərində: At binenin (veya iş bilenin), kılıç kuşananın. Kılıç kınını kesmez. İki kılıç bir kına sığmaz. Kılıçla oyun olmaz. Kavgada kılıç ödünç verilməz. Aman dileyene (veya diyene) kılıç kalkmaz.

Azərbaycan atalar sözlərində: At minənindi, qılıç bağlayanın. Qılınc qınını kəsməz. İki qılınc bir qına girməz. Qılıncı ilə oyun olmaz. Davada qılıncı borc verməzlər. Aman gələn boyunu qılınc kəsməz. / Aman deyənün boynunu vurmazlar.

Hər bir toplum özünü qorumaq, azad və müstəqil qalmaq üçün güclü olmalıdır. Güclülüüyün əsas göstəricilərindən biri də silahdır. Türklərin böyük zəfərlər qazanmasında atəşli silahların icadından əvvəl qılınc savaşıqların ən yaxın dostu olmuş, at və qılınc şərəf, namus simvolu sayılmışdır. Dastanlarda igid atı və qılıncı ilə igiddir. Atı dəyərlidirsə, qılınc da o qədər dəyərlidir.

Tarixən türklər qılıncı müqəddəs saymış və qılıncı and içmişlər. Şamanlarda qılıncın digər döyüş vasitələrindən daha çox əhəmiyyətli bir yeri olmuşdur. Qılıncı müqəddəs sayan şamanlar and içmə mərasimlərində qılıncı and içmişlər. Skiflərdə qılınc Tanrının rəmzi sayılmış, bir-birilərini qarış elan edən şəxslər böyük bir qaba qan axıtmış, silahlarını (qılınc, xəncər, ox) ora ataraq bu qabdan sıra ilə qan içərək and içmişlər.

XI əsrin böyük türk alimi Mahmud Kaşğari “Divanü lüğət-it-türk” əsərində tarixən türklərin qılıncı and içdikləri barədə belə yazır: “... Qırğız, yabaku, qırçaq və digər boyların xalqı and içdikləri və ya mərc gəldikləri zaman dəmirə ehtiramlarını bildirmək üçün qılıncı çıxarıb yanı üstə önlərinə qoyur və bu, *kök kirsün, kızıl çıksun*” deyirlər. Bu, “sözündə durmasan, qılınc sənün qanına boyansın, dəmir səndən intiqamını alsın” deməkdir. Çünki onlar dəmiri müqəddəs sayırlar” [9, s. 367]. Deyə bilərik ki, bu and türklərin silah üzərinə and içmə ənənəsinin ilk nümunəsi və türk tarixinin ən önəmli andlarından biri hesab olunur.

Türk xalqlarının orta q abidələrindən olan “Dədə Qorqud” dastanında igidlər yeri gələndə qılıncı and içirlər: “Baybörənin oğlu Bamsı Beyrək boyu”nda Bamsı Beyrək əsirlikdə bakirə bəy qızı qarşısında and içir: “Qız Beyrəyə aşıq olmuşdu, ona görə də dedi: “Əgər səni hasardan örkənlə aşağı sallasam, sağ-salamat ata-ananın yanına getsən, məni burda gəlib halallıqla alarsanmı? Beyrək and içdi: “Oğuz yurduna salamat çatsam, gəlib səni halallıqla almasam, qılıncımla doğranım! Oxuma sancılım! Yer kimi çatlayım, torpaq kimi sovrulum” [11, s. 212]. Bu da qılıncın igid üçün önəmli olduğunu göstərir.

Türklər tarix səhnəsinə çıxdıqları zamandan etibarən döyüş alətlərindən istifadə bacarıqları ilə digər xalqlardan seçilmişlər. Əsrlər boyu dünyaya hökm edən türklər döyüşlərdə çeşidli silah və döyüş vasitələrindən istifadə etmişlər. Əski türklərdə bir çox şəxslərə “Qılınc” ləqəbi verilmişdir. Belə ki, onların qılınc kimi kəsib atan, kəskin qərarlı biri olması arzu edilmişdir. Böyük Hun

İmperiyasının hökmdarı, dünyanın ən qorxulu savaşı Atilla (395 - 453) Avropada Tanrının qılıncı / qırmançı kimi tanınmış, bu qılıncı dünyada ilk dəfə Roma Papasını qarşısında diz çökdürmüşdür.

İtalyan əsilli *Kılıç Ali Paşa* / Uluç Ali Paşa (müsəlman olmadan öncəki adı: Giovanni Dionigi Galeni) 1536-cı ildə şanlı türk dənizçisi Barbaros Hayrettin Paşanın ləvəndləri (Osmanlı Donanmasında xidmət edən əsgər sinfi, savaşı) tərəfindən əsir edilən Giovanni müsəlman olduqdan sonra Uluç Ali Paşa adı ilə Osmanlı Dövlətinin Əlcəzair bəylərbəyinə qədər yüksəlmişdir. II Səlim və III Murad dövrlərində Osmanlı Dəniz Donanmasını dünyanın ən böyük dəniz gücü kimi qorumuş, Osmanlı İmperatorluğunun dəniz sahəsindəki böyük qələbələrinə adını yazdırmışdır. İnebahtı Dəniz Savaşı (1571) zamanı yalnız Uluç Ali Paşanın komandasındaki Osmanlı Donanmasının sağ cinahı uğur qazandığı, bu savaşın qədərini dəyişdirdiyi və bir çox dəniz savaşlarında fərqli performanslar göstərdiyi üçün II Səlim tərəfindən *kaptan-ı derya* (Osmanlı İmperatorluğunda donanma komandirinə verilən addır, admiral) rütbəsi verilmiş, Uluç ləqəbi *Kılıç* olaraq dəyişdirilmişdir. Bundan sonra bu Osmanlı admiralı *Kılıç Ali Paşa* kimi tarixdə iz buraxmışdır.

Yeri gəlmişkən, tarixə adını yazdırmış Teymurlar nəslinin Misirdəki şərəfi qorxmaz sərkərdə, ordu başçısı *Misri qılınc* ləqəbli Məhəmməd əl-Kəşif Teymurla başlayır. Bu sərkərdə İraqda doğulsa da, Osmanlı ordusu ilə uzunmüddətli səfərlərdə olmuş, Afrika və Şərq ölkələrində tarixi savaşlarda iştirak etmişdir.

Qeyd edək ki, yüzillərin o tayından, tarix öncəsi çağlardan süzülərək gələn dastanlar millətlərin ən böyük mədəni irslərindən sayılır. Türk millətinin orta mədəniyyət irsini, tarixini və folklorunu əks etdirən “Koroğlu” dastanı geniş bir coğrafiyaya yayıldığı üçün söyləndiyi hər bölgənin tarixi, mədəni və coğrafi xüsusiyyətlərini bünyəsində daşıyaraq variantlaşmışdır. “Koroğlu” dastanının tədqiq etdiyimiz mətnlərində Koroğlu və dəliləri savaş meydanında dövrün silahlarından mizraq, şeşpər, qalxan, ox, yay, gürz, əmud, cida, nizə və s. ilə yanaşı, qılıncdan da məharətlə istifadə etmişlər.

Maraqlıdır, “Koroğlu” dastanının variantlarında qılınc bəzən saz rolunu da oynayır, saz kimi döşə basılır: İsabalı sağa-sola baxdı, gördü ki, meydanda bir adam qalmadı, hamısı qaçıb gizləndi. Qılıncı döşünə basıb səsləndi; İsabalı qılınc döşündə söz deyən zaman Telli xanım buna xəlvətcə əl elədi; Əyri qılıncdan öpüb sinəsinə basdı, aldı görək nə dedi [15, s. 97, 98].

“Koroğlu” dastanında saz qılıncın əvəzedicisi kimi də təqdim olunur: Hirs vurdu Bəlli Əhmədin başına. Elə bircə onu bildi ki, sazı qalxdı göyə. Nə ki gücü var, elə çaldı ustanın təpəsinə ki, saz da parça-parça oldu, ustanın başı da; Koroğlu özünü Mahmud paşanın əlaqəsinə yetirdi. Qapıda duran tamaşaçılardan keçəsi deyil idi; Koroğlu sazın qolu ilə bir neçəsini o yan bu yana basıb, yarıxıb mərəkənin ortasına keçdi [13, s. 190; 15, s. 59].

“Koroğlu”da atlarla birlikdə xariqələdə qılınc da qəhrəmanları qeyri-adi qüvvət sahibi edir. Dastanda Koroğlu nərəsi və qılıncı ilə ün salmış bir igiddir. Koroğlu qılıncı haqqında fərqli rəvayətlər mövcuddur: Dastanın Yalvaç rəvayətində göstərilir ki, bir gün kor – Koroğlu (bu rəvayətdə Koroğlu kor bir

adam kimi təqdim edilir) kəndin sığırlarını otararkən sürüdən biri ayrılır. Kor yerdən bir daş götürüb inəyə atır, daş dəyən kimi inək ölür. Kor həmin daşı gətirib dəmirçiyə göstərir. Dəmirçi bu daşın ildırım parçası olduğunu söyləyir. Kor həmin daşdan dəmirçiyə bir qılınc düzəltdirir.

İstanbul rəvayətlərindən birində göstəriləndiyinə görə, uşaq dalaşan dayları aralaya bilmir. Əlinə bir daş alıb atır. Daş doru atı öldürür. Atasını həmin daşı gətirib ondan bir biz düzəltdirir. Bir gün bir dərviş uşağa yuxusunda tapşırır ki, o daşdan dəmirçiyə bir qılınc və bir qalxan düzəltdirsin. Uşaq dərvişin dediyinə əməl edir. Atasını bizlə qılıncı yoxlayanda görür ki, bu qılınc gətirdiyi daşdan düzəldilmişdir.

Bu epizod M.Təhmasib nəşrində daha geniş təsvir olunur. Təhmasib nəşrinin “Alı kişi” qolunda qeyd edilir ki, Rövşən çöldə oynadığı vaxt yerdən tapdığı daşı örüşdə otlayan bir buzova atır. Daşın yeli buzovu öldürür. Rövşən evə qayıdır, əhvalatı atasına danışır. O, atasının tapşırığı ilə buzovun cəriməsini verir və həmin daşı tapıb evə gətirir. Alı kişi görür ki, bu, ildırım parçasıdır, Rövşəndən gizli ildırım daşının bir parçasından biz, qalanından isə misri qılınc düzəltdirir. Alı kişi ustanın hazırladığı qılıncın Misri olmadığını sübut etmək üçün bizlə qılıncda dəlik açır, biz qılıncı dəlib o biri tərəfinə keçir. Bununla da usta, Alı kişini aldada bilmir, ona öz qılıncını – ildırım daşından olan qılıncı verir.

Alı kişi bu qılıncı intiqam vaxtı çatanda Rövşənə – Koroğluya verib deyir: “Rövşən, al bu qılıncı, belinə bağla. Bu qılınc sən gördüyün qılıncılara bənzəməz. Bu qılınc ildırım qılınc deyərlər. Bu elə bir qılıncdır ki, qabağında heç bir şey dayanmaz. Hər nəyə vursan, kəsər, tökər. Bu qılınc ilə sən bəylərə, xanlara, paşalara qan udduracaqsan... Bu qılınc ilə sən qalalar sındıracaqsan, sədlər dağıdacaqsan. Ancaq bunun ildırım qılınc olduğunu heç kəsə bildirmə! Bundan sonra bunun adına misri qılınc deyərsən. Nə qədər ki sən Qıratın belindəsən, bu qılınc da sənin belindədir, heç bir düşmən sənə bata bilməyəcək” [13, s. 29].

Dastanın “Qaf - Penn” variantında göstərilir ki, qılınc düzəldən usta misri qılıncı Mirzə Sərrafa verdikdən sonra peşman olur. Usta bir neçə adam götürüb, onun yolunu kəsir, hücum edib qılıncı Mirzə Sərrafın əlindən almaq istəyir. Mirzə Sərraf kor olduğuna baxmayaraq, misri qılınc sayəsində özünü xilas edir [13, s. 345].

“Koroğlu - Əsəd” variantında isə misri qılıncın düzəldilməsi bu şəkildə verilir: Atlar sınaqdan çıxarıldıqdan sonra Rövşən atasının tapşırığı ilə anasını və Düratı aparıb öz kəndləri Muradbəyliyə qoyub geri qayıdır. Alı kişi onu bir ləzgi ustanın yanına qılınc düzəldirməyə göndərir. Usta qılıncı düzəldib Rövşənə verir. Bundan sonra Rövşən atasının qisasını almağa gedir [13, s. 345-346].

“Koroğlu”nun erməni rəvayətində də qılınc epizodu vardır. Bu epizod Azərbaycan və Yalvaç variantlarından götürülmüşdür. Azərbaycan və Yalvaç epizodlarından fərqli olaraq, burada ildırım daşını tapan Koroğlu olsa da, onun nə olduğunu anlayan, dəmirçilərə düzəltdirən və qılıncın içində də kəsmək xüsusiyyətinə malik bir qılınc əldə edən bir kor qocadır. Koroğlu ancaq böyüyüncə bu qılıncı sahib olur. Kor qoca, Alı kişi kimi, qılıncın yerinə başqasını verməsinlər deyə əvvəlcədən bir biz düzəltdirir ki, bu bizlə qılıncı yoxlasın. Eyni zamanda, dəmirçilərin yolda qılıncı onun əlindən almaması üçün kor qılıncı bir

dəfə girdikdən sonra bir daha çıxmıyacaq qədər dar bir qın düzəltdirir, qınının içindən də kəsə bildiyi üçün qılıncı onun əlindən ala bilmirlər [4, s. 63-64].

“Koroğlunun qocalığı” qolunda Koroğlu dəliləri başından dağıtdıqdan sonra paslı Misri qılıncı belinə bağlayıb Nigarı da yanına alıb piyada harasa gedir. Bu zaman öküzotaranın çiyində yarıtaxta, yarıdəmir olan əşyanın tufəng olduğunu öyrənir, misri qılıncı belindən açıb yerə tullayır, namərd əyyamının gəldiyini və Koroğluluğunu yerə qoyduğunu bildirir: ... Koroğlu misri qılıncını belindən açıb atdı yerə. Dedi: – İndi namərd dünyası, bic əyyamıdı. Bundan sonra igidlik bir qara pula dəyməz. Mən bu gündən Koroğluluğu yerə qoyuram [13, s. 320]; Tufəng icad oldu, mərdlik pozuldu, / Əyri qılınc qında paslanmalıdır [15, s. 164; 12, s. 199].

Türk variantında da Koroğlu dəlikli dəmir (tufəng) icad olunub, əski igidlik ənənələri pozulunca, igidlərinə dağılmalarını tövsiyə edir, tufəngin icadı ilə vaxtının bitdiyini bildirir, “sirr olur”, Qırxlara qarışır: Tufəng icad oldu mertlik bozuldu / Eğri kılınc qında paslanmalıdır [7, s. 340, 4, s. 153]; Koroğlu der vadem yetti / Tufəng çıktı mertlik gitti [4, s. 171].

August von Haxthausen [26, s. 149-153] və Frederic Dubois de Montpreux-nun “Koroğlu” rəvayətlərində Koroğlu tufəngi gördükdən sonra öz dövrünün bitdiyini deyir və həmin vaxtdan qeyb olur [17, s. 455-457].

Göründüyü kimi, Koroğlu variantların çoxunda atəşli silah, tufəng və topu görəndən sonra Misri qılıncı belindən açıb yerə atır, özünün igidlik dövrünün sona çatdığını və gücsüzlüyünü etiraf edir.

“Koroğlu” dastanının tədqiqata cəlb etdiyimiz variantlarında qılınc sözündə qılıc, qılınc / kılıç / kılınç paralelliyi müşahidə olunur: Misri *qılıc* qarğı cidalı, / Mən Koroğluyam, Koroğlu. [14, s. 72]; Qıratın üstə sam yeli tək əsdim, / *Misri qılıc* qəbzəsindən basdım. [15, s. 71]; Belimdə yoxdu *qılincim*, / Muxənnətə çatmır gücüm [12, s. 95]; Elimi saldırma *kirmen qılıca* / Aman ustam gayır benim sazımı; *Kılıç* gamzesindən kanı / Şərbet kimi içən gelsin; Elində *kılıcı*, başı ak tuğlu [7, s. 103, 127, 227]; *Kılınç* kalkan hoş yakışır ellere [4, s. 192]; *Eğri kılıç* ile ordu bozarım [8, s. 48].

Bu döyüş aləti qədim türk mənbələrində də *qılıc* / *kılıç* şəklində işlənmişdir: *Orxon abidələrində*: *kılıç* küç karaka yarlıg boltı. = qılınc güc qaraya fərman oldu [21, s. 187, 188]; Altun başlığ yılan mən. Altun koruğsakımın *kılıçın* kəsipən özüm yol intin başımın yol ebintin, – tir. Ança bilinlər: yablak ol! – Qızıl başlı ilanam. Qızıl qursağımı qılıncla kəsib özümü tulladın, başımı evə göndərdin, – deyir. Onu bilin: pisdir o! [21, s. 191, 196]; “*Kitabi-Dədə Qorqud*” dastanında: Qara polad uz qılıcı çalmayınca qırım dönməz. Çalub-kəsər uz qılıcı muxənnətlər çalınca, çalmasa, yeg [11, s. 20]; *M. Kaşğarinin “Divanü lüğət-it türk” əsərində*: *kılıç* suç kıldı = qılınc sapdı, sapındı, kəsmədi [9, s. 337-14]; *koş kılıç* kınka sığmas = qoşa qılınc qına sığmaz. *kılıç* kınka küçin sığdı. = qılınc qına güclə sığdı. [9, s. 365 -2, 365-15]; *kılıç* tutuklu = qılınc paslandı [10, s. 143-5].

Burada bir məsələyə toxunmağı vacib bilir ki, “Koroğlu” dastanının variantlarında qılınc sözü əvəzinə, farsca *tiğ* və *şəmşir* sözləri də işlədilir: Şəmşir dava günü əldə dal ola, / Dəstgirim Məhəmməd, Əli gərəkdı [14, s. 90]; Koroğlu

eyləməz pərvə, / Çəkər tiğın, salar dəva [16, s. 411]; Çalım bir tiğ mərdana, / Təməmə şəhri-Van yansın [16, s. 549]; Tiğ mi çektin kaşlarının yayına [4, s. 177].

Dastanın H.Əlizadə nəşrində birağızlı, əyri qılınc (yatağan) anlamını verən *gorda* / *gordam* sözünə də rast gəlirik: Koroğluyam, bir qoçağam, / Çənnibeldə ağır yurdam, / Qan çıxardar indi *gordam*, / Tök malını, get, bəzircan [12, s. 131].

Variantlarda qılınc çeşitli epitetlərlə təqdim olunur: *əyri qılınc*, *zağlı qılınc*, *yalın qılınc*, *ilan qılınc*, *kirmen qılınc*, *pashlı qılınc*, *sivri qılınc*, *dal qılınc* və başqaları: Bu meydana *yalın gılıç* inmeli [7, s. 162]; Elinde *dal kılınç* meydan alsana [4, s. 183]; Bak savaş nasıl olurmuş gör, deyip, aç gurtların sürüye girdiği kimi düşman askerine *dal gılıç* saldırdı [7, s. 167]; *Üryan qılınc* əldə düşman qoyluyam [15, s. 107]; Elde *zağlı qılınc* gümüş savatlı...; *Zağlı kılıç* çala çala gerdana / Düşman aman deyip uslanmalıdır [7, s. 109, 235]; *Zağlı kılıç* sol böğründen / Çalam seni Araboğlu [4, s. 145]; *İlan qılınc* əldə üryan, / Qara bağır didər oldu; *İlan qılınc* hər ikisi əl elədi [15, s. 117, 123]; *Kirmen gılıç* üryan olsun [7, s. 187]; *Eğri kılıç* salınmalı yanına [7, s. 276]; Koroğlu meydanda hərif görməyəndə gənə *əyri qılıncı* döşünə basdı [15, s. 93]; *Əyri qılınc* hamayıldı belinə [12, s. 196]; *Eğri kılınç* kana battı [4, s. 188]; *Əyri qılınc* qıafında mar olsun [13, s. 334]; Tüfəng icad oldu, mərdlik pozuldu, / *Əyri qılınc* qında paslanmalıdır [12, s. 199 ; 4, s. 153; 9, s. 583]; *Əgri qılınc* belindədi [16, s. 116]; *Sıyra kılıç* düşman üstünə dönün [8, s. 308]; *Sıyırə qılınc*, üzə çəkə qalxanı, / Səksən oxu sədəqinnən boşana; *Sıyır qılınc* bıçaq olur müxənnət / Bir tasalaq qənim gəlsə yaninə [14, s. 177, 190]; Qurdoğlu başını qaldıranda gördü ki, üzü niqablı bir adam əlində *siyirmə* qılınc üstünü kəsdi [15, s.121]; Koroğlu günnərin bir günü *pashlı misir qılıncı* belinə bağlayıb, Nigarı da yanına alıb piyada yolnan haryasa gedirdi [12, s. 220].

“Koroğlu” dastanının Salman Mümtaz nəşrində, “Dədə Qorqud”da olduğu kimi, qara polad qılıncı da rast gəlirik: “*Dədə Qorqud*” dastanında: Apalaca qalqanını vergil mana, / *Qara polat* uz qılıncın vergil mana [11, s. 43]; “*Koroğlu*” dastanında: At yorulub yerdə yayan qalanda / *Qara polat* şol qılıncın günüdür [18, s. 241].

“Koroğlu” dastanında qəhrəmanın qılıncının, yəni misri qılıncın tarixi və taleyi mübahisələr doğurmuşdur. Araşdırıcılar “misri” sözünün qaynağını bir neçə istiqamətdə izah edirlər. Birinci mülahizənin tərəfdarları bu qılıncı qeyri-adi qüvvələrlə bağlayaraq odla əlaqələndirmiş, onun göydən düşmüş ildırım parçasından düzəldildiyini bildirmişlər. Digər qrup mütəxəssislər isə, misri qılıncı real mənada götürmüş və Misir ustaları tərəfindən hazırlanmış silah kimi qəbul etmişlər. M.Təhmasib birinci mülahizəni dəstəkləyir, bu məsələyə eposun özündən çıxış edərək yanaşmağı daha düzgün yol hesab edir, Misri qılıncın coğrafi məfhum olan Misirdən daha çox, antropomorfik Mitr - Misir - Mehrlə əlaqədar olduğunu bildirir: “Bir daha qeyd edək ki, bir sıra xalq, tayfa, qəbilə, ölkə, şəhər, hətta kənd və s. adları ilə bağlı ev şeyləri, bəzək, zinət əşyaları, paltar, silah, hətta musiqi havaları olduğu məlumdur. Bunların hər birinin belə adlandırılmasının özünə görə tarixi səbəbləri var. Misirlə bağlı adlara da, şübhəsiz ki, belə tarixi əlaqələr baxımından yanaşmaq lazımdır. Lakin Mis-

ri qılınc sözünü biz eposda bu barədə verilmiş məlumatdan çıxış edərək mənalandırmaq tərəfdarıyıq ki, bu da coğrafi məfhum olan Misirdən daha çox antropomorfik Mitr - Misr - Mehrlə əlaqədardır” [24, 145].

Behruz Həqqi “Koroğlu – tarixi-mifoloji gerçəklik” adlı kitabında Koroğlunun qılıncı ilə bağlı yazır: “Koroğlu” dastanındakı qılıncın ildırım daşından düzəldilməsi və ya onun işıltısından buzovun ölməsi əsatiri baxımdan çox önəmlidir. Koroğlunun ölümsüzləşdirilməsində də qılıncın rolu çox böyükdür... Bizcə, Koroğlunun qılıncı nə Misir ölkəsindən gətirilmiş, nə Misir poladından düzəldilmiş, nə də ki onu qayıran Azərbaycanda yaşayan hansısa bir usta tərəfindən düzəldilmişdir. Əksinə, *misri* termini qədim zamanlardan bəri Azərbaycanda gözəl, yenilməz mənalarında işlənmişdir. Dastanın bəzi rəvayətlərində, o cümlədən Aşıq Əsədin rəvayətində *misri* sözü yalnız bir növ qılıncın qayrılma tərzii və şivəsi ilə əlaqədardır [6, 158, 160-161].

Azad Nəbiyev qeyd edir ki, özbəklərin Goroğlusunun “kəskin”, “polad”, “almaz” və “İsfahan” epitetli qılıncı varmış. O, bildirir ki, orta əsrlərin əvvəlində Misirdə təzə polad icad olunmuş və ondan sərkərdələr üçün qılınc hazırlanmışdır. Koroğlunun Misri qılıncı da bu qəbildəndir. Xalq ona sonralar mifoloji və kosmoloji xüsusiyyətlər vermişdir [19, 253-258].

Yeri gəlmişkən bildirək ki, A.Nəbiyev “Misri qılıncın oğurlanması” qolunu yazıya almış və 1970-ci ildə “Elm və həyat” jurnalının 6-cı nömrəsində çap etdirmişdir. Müəllif bu qolu 1977-ci ildə çap etdirdiyi “Azərbaycan dastanları” kitabına da daxil etmişdir [2, 87-104].

Mirəli Seyidov “Koroğlu obrazlarının prototipləri haqqında” adlı məqaləsində misri qılıncı ildırım mənşəli hesab edir [23, 184-207].

Vaqif Vəliyev “Azərbaycan folkloru” adlı kitabında Koroğlu ilə “Əntərəninin həyatı və igidliyi” adlı ərəb eposunun qəhrəmanı Əntərəninin qılıncının göydən düşən daşdan (ildırımdan) düzəldildiyindən, həmin qılıncın ilk dəfə Misir ustası tərəfindən hazırlandığından, Əntərəninin bəzi nişanlarının “Koroğlu” dastanında da görüldüyündən bəhs edir, xüsusilə onun ildırımdan düzələn qılıncı ilə Koroğlunun Misri qılıncı arasında yaxınlığın daha çox olduğunu göstərir, son dövrlər Azərbaycan folklorşünaslığında bəzi məsələlərin süni surətdə əsərlə bağlamaq meylinin bir qədər gücləndiyini bildirir, Misri qılıncın Misir ustaları tərəfindən yaradılması mülahizəsini daha doğru hesab edir: “ [25, 329-331].

Elbrus Əzizov “Söz xəzinəsi” adlı əsərində Qıratı Bozat sayır, Koroğlu, Çənlibel, Misri qılıncdan bəhs edir və onları səma cisimləri ilə bağlayır [5, 70-86].

İslam Sadiq “Koroğlu kim olub” adlı kitabında Misri qılınc və Qıratın yalnız Koroğluya məxsus olduğunu bildirir və İ.Nəsiminin “Zülfünü ənbər-fəşan etmək dilərsən, etməgil” misrası ilə başlayan qəzəlində “Misri qılınc” ifadəsinin işlənməsi və Koroğlunun tufəngi qocalığında görməsi faktları ilə Koroğlunun yaşam tarixini XVI - XVII yüzillərdən önə çəkir [21, 29].

Misri adının qaynağını mifologiya ilə bağlayan araşdırıcıların əksinə olaraq, bu qılıncın real bir qılınc olduğu fikrini qəbul edirik. Çünki “Koroğlu” dastanından başqa, “Şah İsmayıl” dastanında, İ.Nəsiminin qəzəlində də *misri*

qılinc ifadəsinə rast gəlinir. Fikrimizin təsdiqi üçün nümunələrə diqqət yetirək: “*Şah İsmayıl*” dastanında: Axşam araya gəldi, yatası vaxt Şah İsmayıl ilə Rəmdar Pərinin yeri bir salındı. Şah İsmayıl *misri qılinc* sıyırıb, qız ilə öz arasına qoydu, yatdı [3, 142]; *İ.Nəsimidə*: Qəmzədən *misri qılinc* vermişsən əsrük türkə kim, / Qan bəhasız necə qan etmək dilərsən, etməgil [20, 123].

Diqqəti cəlb edən məsələlərdən biri də H.Əlizadə nəşrində *misri qılinc* ifadəsinin *misir qılinc* şəklində işlədilməsidir: Misir qılinc qınnan çıxsa, / Leş sərilər, baş inildir; Çəkəndə misir qılinc / Dərə, təpə düz olaydı; Koroğlu Qırata minənnən sonra əynindəki kürkü çıxardıb atdı, misir qılincin dəstəsinə basdı; Koroğlu halı belə görüb aşığ paltarını atdı, misir qılinc çəkdi, özünü Xəlil paşaya yetirdi [12, 27, 77, 141].

Örnəklərdən də görüldüyü kimi, misri dedikdə, Misir dövləti, Misirə məxsus, Misirə mənsub bir ifadə nəzərdə tutulur. “Koroğlu”da da qılincin ildirəm parçasından deyil, Misir ustaları tərəfindən düzəldilməsi mülahizəsi daha inandırıcıdır. Elə buna görə də “misri” sözünü süni yozmağa heç bir ehtiyac yoxdur.

Qeyd edək ki, M.Təhmasib “Azərbaycan xalq dastanları” kitabında bu qılincin yalnız Koroğluya aid olduğunu qeyd edir: “Bir sıra dastanlarımızda qəhrəmanların qılinc Misri qılinc adlanır. Lakin, ümumiyyətlə, bu qılinc Koroğluya məxsusdur. Koroğlunu Misri qılincsiz təsvür etmək mümkün deyildir. Qıratsız, bir də Misri qılincsiz Koroğlu kor kişinin oğludur” [24, 142]. Koroğlu döyüşlərdə misri qılincdən məharətlə istifadə edir, bu, onun etibarlı silahıdır. Eyni zamanda, onun qəhrəman dəlilləri də misri qılincdən, qalxandan xüsusi döyüş ustalığı ilə istifadə edirlər: Dəlilər misri qılinc işə saldılar; Misri qılinc alın ələ, / Siz o yandan, mən bu yandan; Misri qılinc dəstindədi, / Ərəbatın üstündədi, / Şirin canın qəsdindədi, / Bu gələn Eyvaz, bu gələn [13, 125, 325]; Koroğlu silahdaşı Məhbuba deyir: Misri qılinc götürülən dəstüvə [15, s. 582]; Dəmirçioğlu sağalmışdı deyir onun da kefi saz idi. Baxıb, baxıb birdən ... Qoşun hərəkətə gələndə Dəmirçioğlu bir dəli nərə çəkib, əl atdı misri qılınca; Dəli Həsən gəldi dilə, / Misri qılinc aldı ələ; Bəlli Əhməd bir də baxdı ki, qoşun ətrafı bürüdü. Gördü day ayrı əlac yoxdu. Sazı çiyindən çıxarıb bir tərəfə atdı. Misri qılinc çəkib özünü vurdu qoşuna; Alın ələ misri qılinc, / Ballıcaya səfərim var [13, 190, 208, 242].

Misri qılincin mifoloji, qeyri-adi qılinc deyil, real bir qılinc olduğunun təsdiqi üçün bir fakta da söykənirik. M.Təhmasib nəşrinin “Koroğlunun Ərzurum səfəri” qolunda (eyni qolda) həm Koroğlu, həm də Dəmirçioğlu misri qılincdən istifadə edirlər. Qolda göstərilir ki, Dəmirçioğlu Cəfər paşanın bacısı Telli xanımı Çənlibelə gətirmək üçün Ərzuruma gedir. Cəfər paşanın hüzurunda saz çalib-oxuyur. İfa etdiyi şeirin üçüncü bəndində belinə *misri qılinc* bağladığını bildirir: Dəmirçioğlu, yalan gəlməz dilimə, / Muxənnət yapışar çətin əlimə, / *Misri qılinc* bağlamışam belimə, / Tərəlanların tavarına gəlmişəm [13, 86]. Vədədən çox keçir, Dəmirçioğlundan xəbər gəlmir. Koroğlunun ürəyinə damır ki, Dəmirçioğlunun başında bir iş var. Koroğlu bir gecə yuxusunda görür ki, bir dişi laxlayıb, ağız qan ilə dolub. Səksənib yuxudan ayılır, bir dəli nərə ilə bütün dəlilər yuxudan oyadır: “Dəlilər işi belə görəndə yaraqlanıb atlandılar. Koroğlu özü də *misri qılinc* belinə

bağladı, qalxan asdı, nizə götürdü, sıçrayıb tər lan kimi Qıratın belinə qondu. Çənlibeldən ildırım kimi endilər. Üz tutub Ərzuruma getdilər” [13, 90, 91].

Göründüyü kimi, bu qolda Koroğluya aid misri qılınc həm Dəmirçioğlunun əlində, həm də onları qurtarmaq üçün gələn Koroğludadır.

Dastanda Koroğlunun qılıncı olan *Misri qılınc* cəm formada – *Misri qılınc-lar* şəklində də işlənir: Qoyun bədəylər kişnəsin, / *Misir qılınc-lar* işləsin [12, 107]; *Misri qılınc-lar* tovladıq, / Dərin dəryalar boyladıq; Elə əllərindəki ipləri hazırlayıb onların üstünə atılmaq istəyəndə dəlilər yerdən qalxdılar. *Misri qılınc-lar* çəkildi; Qoşun yeridi dəlilərin üstünə. *Misri qılınc-lar* çəkildi [13, 198, 214, 227].

Başqa bir fakta da diqqət yetirək: “Koroğlunun Dərbənd səfəri” qolunda Koroğlunun oğlu Kürdoğlu atasının arxasınca Çənlibelə yola düşür. O, üç gün, üç gecə at sürür, gəlib Kürdüstanə çatır. Kürdüstanlı Əhməd xanın qızı Mehri xanımı bulaqdan su doldurarkən görür və ona aşiq olur. Mehri xanımı istəmək üçün Əhməd xanın yanına gəlir, özünü ona belə tanıdır: Kürdoğludu, gəldi dilə, / *Misri qılınc* aldı ələ. / Yolu düşüb Çənlibelə, / Öz atasın dilər oldu [13, 298].

Bu bəndə görə, Kürdoğlu hələ Çənlibelə çatmamış, atası Koroğlunu tanımamış onun da əlində misri qılınc var. Yuxarıdakı nümunələrə istinadən onu da bildirək ki, misri qılınc ildırım parçasından düzəldilsə idi, mifoloji bir qılınc olsa idi, cəm şəklində işlənməzdi. Bu qılınc yalnız Koroğluya məxsus olardı. Ancaq yeri gələndə dəlilər də misri qılınc işlədirlər, Koroğlu ilə onun qəhrəman dəlilərinin hərbi məharətləri bir-birini tamamlayır. *Misri qılınc* ifadəsindəki *misri* sözünün mənasını fəvqəladə qüvvələrlə (göy, günəş, işıq, ildırım və odla) bağlamağa heç bir əsas yoxdur.

Bu da onu deməyə əsas verir ki, *misir* sözü Koroğlunun qılıncının adını bildirmir, misri qılınc göydən düşmüş ildırım parçasından düzəldilməmiş, mifologiya ilə heç bir əlaqəsi yoxdur. Bu qılınc Misir poladından və ya Misir ustaları tərəfindən düzəldilmiş real bir silahdır. Misri qılıncı mifoloji bir qılınc kimi qəbul edən araşdırıcıların mülahizələri ilə razılaşmırıq. Qılınc ilə bağlı inandırıcı, məntiqi mülahizələrimizi “Koroğlu” dastanından yuxarıda verdiyimiz faktlar da isbatlayır.

Diqqətinizə çatdıraq ki, “Koroğlu” dastanının Türkiyə mətnlərində *Misri* qılınc əvəzinə, *Kirman* / *Kirmani* və *Şam* qılınc-ları ifadəsinə rast gəlirik. Koroğludan başqa, igidləri də Kirmani / Kirman qılınc işlədirlər:

Antep rəvayətində: Elimi saldırma kirmen gılıca / Aman ustam gayır benim sazımı; Sol börgə kirmen gılıç asana / Dügün gurup vermek ister bu gönül [7, 103, 122].

Maraş rəvayətində: Kirman kılıncını bağlan belinə / Kadir mevlam rahmeylesin haline; Teke şekli *Şam kılınc*in günüdür [4, 150, 172].

Ferruh Arsunar nəşrində: – Kirman kılınc-lar kana boyansın; Kılıncı kirman dönderenler gelsin; Boluya Kirmani kılınc döşerim; Kirman kılınc gürz atarım; ... Hoylu iki elinə aldığı Kirmani kılınc-la, demir gibi kuvvetli bilek-leriyle hırsını yenemiyerek bir kudurmuş arslan gibi tek başına Çin askerinin içine bir yıldırım gibi daldı [1, 117; 208; 216, 263].

Qeyd edək ki, İslam dünyasında Misir, Şam (Dəməşq), İranın Kirman, Xorasan şəhərləri və s. yerlər keyfiyyətli poladdan hazırlanmış qılıncı və qılınc ustaları ilə məşhur olmuşdur. Osmanlı Xəzinə Dəftərləri və digər yazılı qaynaqlardan əldə etdiyimiz məlumatlara görə qılınc istehsalında istifadə olunan dəmirilər müxtəlif yerlərdən gətirilmişdir. Arxiv sənədlərində qılınc istehsalında istifadə edilən dəmirilər bu adlarla tanınmışdır: “Kara batan Timurlu kılıç, Kara kılıç, Karahasan Timurlu kılıç, Eski İstanbul demirli kılıç, Diyarbakır demirli kılıç, Eski Şam demirli kılıç, Eski Mısır demirli kılıç, Mısır demirli kılıç, Horasan demirli kılıç, Kirmani demirli kılıç, Acem demirli kılıç, Seyhani demirli kılıç, Şam demirli kılıç, Hindi demirli kılıç, Çintiyən demirli kılıç vs.”

(<https://turkpovert.wordpress.com/2014/12/04/osmanli-kilicleri-i-teknoloji-malzeme-detay/giris/> tarixi: 12.10.2018).

Bildiyimiz kimi, İslam tarixində tanınmış qılıncılardan olan Zülfüqar Hz. Əlinin qılıncının adıdır. “Koroğlu” dastanının Təhmasib nəşrində Koroğlunun qılıncı müqəddəsləşdirilir, Hz. Əlinin Zülfüqarına (ikifəqərəli, ikibaşlı) bənzədir: Bir igidin zatı olsa, / Qolunun qüvvəti olsa, / Meydan görmüş atı olsa, / Zülfüqarı kəskin olu [13, 282].

Dastanın tədqiq etdiyimiz variantlarında qılınc istehsalına işarə də diqqəti cəlb edir: Canım usta, mənə bir qılınc qayır, / Nə uzun, nə gödək, bir qərar ola, / Dəstəyi şirməyi, özü qoşanov, / Vuranda ürəkdən xəbərdar ola [13, 293]; Canım, gözüm usta, bir qılınc qayır, / Nə gödək, nə uzun, möht (orta) hal ola, / Dəstədən enli, ortadan nazik, / Vuranda ürəkdən xəbərdar ola [15, 113].

Eyni zamanda, variantlarda qılıncın Xorasan poladından düzəldilməsi də istənilir: Xorasan poladın yaxşısından seç, / Yaxşısı olmasa, yamanından seç [13, 293]; Canım, gözüm usta, keçənlərədn keç, / Xorasan poladın yaxşısından seç [15, 113].

“Koroğlu” dastanının tədqiq etdiyimiz variantlarında Koroğlunun qılıncının “on dörd batmanlıq bir qılınc” olduğundan da bəhs olunur: Koroğlu aşka dalıcı / Beylere gələn alıcı / On dörd batmandır gılcı / Düşmanlarla baş edelim [7, 150]; Koroğlu iyi bilici / Düşmandan hayf alıcı / On dörd batmandır kılınıc / Demirc`oğlun baş edelim [4, 201].

Evliya Çelebi “Səyahətnamə” əsərində İstanbuldakı mədən yataqlarından söz açarkən yazır: Benim gənçlik zamanlarımda II. (Gənç) Osman (1618-1622) devrinde Kurşunlu mahzen ile Topkapı arasında Dimişkihane (Kılıçhane) iş yeri vardı. Fatih’in yapısı idi. Sultan Mehmet, sözünü etdiyimiz madenden demir çıxartıp bu Dimişkihane’de usta kılıççılara çeşitli kılıçlar yaptırırdı... (<http://ismek.ist/blog/icerik.aspx?p=882> / giriş tarixi: 5.10.2018).

“Səyahətnamə”yə istinadən vurğulaya bilərik ki, vaxtilə qılınc istehsal edilən yerə qılıncxana və ya Dəməşqin bu sahədəki şöhrətinə görə Dəməşqxana deyilirdi. Bu da onu göstərir ki, ən yaxşı qılıncılar Dəməşqdə (Şamda) düzəldilmiş və bunlar çox məşhur olmuşdur.

Burada bir detallı da qeyd etmək lazım gəlir ki, Topqapı Sarayı Muzeyində nümayiş olunan qılıncılar dövrün mahir ustaları tərəfindən düzəldilmişdir. Bu qılıncılar yüksəkkeyfiyyətli silah olmaqla bərabər, sənətkarlıq nümunələri də

sayılır. Muzeydə olan qılıncların qınları üzərində usta damğasına, usta adına rast gəlinir. Bu ustalar içərisində Misir ustaları da yer alır. Bir nümunə gətirək: Murad ibn-i Süleymana aid Məmlük qılincinin lüləsinin qəbzə tərəfinin bir üzündə ərəbcə Hz. Peyğəmbərin “Qılınclar cənnətin açarıdır” hədisi, o biri üzündə tövhid kəlməsi (Tövhid kəlməsi, yəni la ilahə illəllah) və “Əməli Əhməd əl-Misri! (Əhməd əl-Misri işi) usta damğası vardır (Topkapı Sarayı Müzesi inventar no: 1/215). Göründüyü kimi, bu qılinc Misir ustası Əhməd düzəltmişdir.

Bu qaynaqlara söykənərək deyə bilərik ki, Misri, Kirmani və Şam qılıncları da Misir / Kirman / Şam poladından və ya Misir / Kirman / Şam ustaları tərəfindən düzəldildiyi üçün belə adlandırılmışdır.

Dastanlarımızdakı, xüsusilə “Dədə Qorqud”dakı bəzi çalarlar “Koroğlu” dastanında da təkrarlanır. “Dədə Qorqud”un bir sıra boylarında (“Uşun qoca oğlu Səgrək boyu”, “Qanlı qoca oğlu Qanturalı boyu”) kişi bu və ya digər səbəbdən qadınla bir yastığa baş qoymayacağını bildirmək üçün qılınca and içir və bunun təsdiqi kimi qılinc qadınla öz arasına qoyur.

Çox qədim bu adətin izləri “Koroğlu” dastanının Ferruh Arsunar nəşrində də müşahidə olunur: Araya kılınç koyupta yattığım / Şirin Dönem acab yerindəmi ola; Koroğlu henüz evlenməmişti. Döne ile yattığı zaman aralarına Kirmani kılincı koyup öyle yatardı [1, 186, 201].

Bildirək ki, tarix boyunca Hindistan, Yunanıstan, Pakistan, Çin, Koreya, Şotlandiya və Yaponiyada qılinc rəqsləri ifa olunmuşdur. Azərbaycanda və Türkiyədə kişilərin ifa etdikləri məşhur “Qılinc rəqsi” də diqqəti cəlb edir. Azərbaycanda *Misri (Koroğlunun qılincı)*, *Koroğlu çıxatayı*, *Koroğlunun döşməsi*, *Koroğlunun çağırışı* adlı hərbi-qəhrəmanlıq rəqsləri də ifa olunur.

Anadoluda *Koroğlu rəqsi* adı altında qılinc rəqsi nümayiş etdirilir. Hazırda Bursa ətrafında “Qılinc - qalxan” oyunu icra olunur. Heç şübhə yoxdur ki, bu türk xalq oyunu əsrlər boyunca qılınca olan savaqların günümüzdə oyun şəklində davamıdır. Bu oyun musiqisiz olub, qılinc və qalxan cingiltisi altında Osmanlı paltarı geyinmiş kişilər tərəfindən qarşılıqlı iki sıra halında oynanır.

İşin elmi nəticəsi: “Koroğlu” dastanının Azərbaycan və Türkiyə variantlarında qəhrəmanlığın simvolu olan qılinc bir motiv funksiyası daşıyır. Bu iki mətndəki qılinc motivinin bənzərliyi geniş bir coğrafiyada yaşayan türk və Azərbaycan xalqlarının eyni mədəniyyəti və tarixi paylaşdığını, dərin tarixi köklərə malik olduğunu, eyni kökdən bəsləndiyini və ortaq milli-mədəni dəyərləri bölüşdüyün göstərir.

İndiyə qədər “Koroğlu” bütün müstəvilərdə geniş şəkildə araşdırılsa da, dastanın Azərbaycan və Türkiyə mətnlərində yer alan qılinc motivi sistemli şəkildə araşdırılmamışdır. Məqalədə “Koroğlu” dastanının Azərbaycan və Türkiyə mətnləri əsasında Koroğlunun qılinc təhlil süzğəcindən keçirilir, “misri” sözünün etimologiyasına dair mülahizələr üzərində durulur, bu mülahizələrə müxtəlif bucaqlardan yanaşılır, misri qılincin qaynağını təsdiqləmək üçün tutarlı və inandırıcı dəlillər gətirilir, bu motivlə bağlı irəli sürülən fikirlər konkret nümunələr əsasında araşdırılır.

İşin elmi yeniliyi: “Koroğlu” dastanının Azərbaycan və Türkiyə mətnləri əsasında yazılan bu məqalə dastandakı qılinc motivinin rolunu bir daha üzə çıxarır. “Koroğlu” dastanının Azərbaycan və Türkiyə mətnlərində yer alan qılinc motivi ilk dəfə bu məqalədə geniş şəkildə araşdırılır.

İşin tətbiqi əhəmiyyəti: Məqalə istər Azərbaycanda, istərsə də Türkiyədə dastanın bu iki mətnini tipoloji cəhətdən araşdıran tədqiqatçılar üçün bir qaynaq ola bilər. Eyni zamanda, məqalədən XVI-XVII əsrlərdə Türkiyə və Azərbaycanda mövcud olmuş hərbi-siyasi durumu araşdıracaq tədqiqatçılar da istifadə edə bilərlər.

ƏDƏBİYYAT

1. Arsunar F. Koroğlu. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1963.
2. Azərbaycan dastanları. Bakı: Gənclik, 1977, 172 s.
3. Azərbaycan dastanları: 5 cildə, III c., Bakı: Lider nəşriyyat, 2005, 328 s.
4. Boratav P. N. Koroğlu Destanı. İstanbul: Adam Yayınları, 1984, 261 s.
5. Əzizov E. Söz xəzinəsi (Söz haqqında araşdırmalar). Bakı: Maarif, 1995, 128 s.
6. Həqqi B. “Koroğlu” – tarixi-mifoloji gerçəklik. Bakı: Nurlan, 2003, 316 s.
7. Beyaz H. Koroğlu (Antep Rivayeti). İstanbul: Karacan Yayınları, 1981, 360 s.
8. Kaplan M., Akalın M., Bali M. Koroğlu Destanı, Ankara, 1973.
9. Kaşğari M. Divanü lüğət-it-türk: 4 cildə, I c., Bakı: Ozan, 2006, 512 s.
10. Kaşğari M. Divanü lüğət-it-türk: 4 cildə, II c., Bakı: Ozan, 2006, 400 s.
11. Kitabı-Dədə Qorqud. Əsl və sadələşdirilmiş mətnlər. Bakı: Öndər Nəşriyyat, 2004, 376 s.
12. Koroğlu / Hümət Əlizadə nəşri. Bakı: Azərənəşr, 1941, 226 s.
13. Koroğlu / Tərtib edən: M.Təhmasib. Bakı: Az. SSR EA Nəşriyyatı, 1956, 423 s.
14. Koroğlu / Paris nüsxəsi. Bakı: Ozan, 1997, 206 s.
15. Koroğlu / Vəli Xulufu nəşri. Bakı: Elm, 1999, 200 s.
16. Koroğlu / Tiflis nüsxəsi. Bakı: Səda, 2005, 752 s.
17. Montpéroux F.D. Voyage autour du Caucase, chez les Tcherkesses et les Abkhases, en Colchide, en Georgie, en Arménie et en Crémée: 6 volumes, tome III, Paris, 1839.
18. Mümtaz S. El şairləri; 2 cildə, II c., Bakı, 1935.
19. Набиев А. Взаимосвязи азербайджанского и узбекского фольклора. Баку: Язычи, 1986, 287 с.
20. Nəsimi İ. Seçilmiş əsərləri; 2 cildə, I c., Bakı: Lider nəşriyyatı, 2004, 336 s.
21. Rəcəbov Ə., Məmmədov Y. Orxon-Yenisey abidələri. Bakı: Yazıçı, 1993, 400 s.
22. Sadıq İ. Koroğlu kim olub. Bakı: Azərənəşr, 1998, 206 s.
23. Seyidov M. Alı kişi və Koroğlu obrazlarının prototipləri haqqında // Azərbaycan, 1978, № 4, s.184-207.
24. Təhmasib M. Azərbaycan xalq dastanları (orta əsrlər). Bakı: Elm, 1972, 400 s.
25. Vəliyev V. Azərbaycan folkloru. Bakı: Maarif, 1985, 414 s.
26. Гакстгаузен А. Татарское предание о слепом Обеиде и его сыне Кероглы // «Закавказский край». Заметки о семейной и общественной жизни и отношениях народов, обитающих между Черным и Каспийским морями. 1 част; СПб., 1857.